

НИКОЛАЙ КОВАЧЕВ (Велико Търново)

ВЪРХУ ПРЕЗИМЕТО И ИМЕТО НА ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

През последната четвърт на XIV в. културно-просветният живот на Втората българска държава процъфтява около Търновската книжовна школа, чието начало се свързва с дейността на Патриарх Евтимий в манастира „Св. Троица“ в местността Устето. Между най-изявените представители на школата е бил и ученикът на Евтимий Григорий Цамблак. В живота и разностранната дейност на последния все още има редица неясноти и непълноти поради липса на сведения. Спори се по годината на раждането и смъртта му, спори се по народността му, по презимето и името му. Поради стечение на обстоятелствата Цамблак се подвизава и в България, и във Византия, в Молдова, Сърбия, Русия и Полша. Духовната, книжовната и политическата му изява го утвърждава не само като български, но и като балкански и славянски книжовник и деец.¹ Правени са опити чрез изясняване произхода на презимето му „Цамблак“ да се доказва неговият небългарски род. По начало това фамилно-родово име се носи от прочута за времето си кръвна общност, която дава представители не само в България, но и във Византия. Няколко Цамблаковци се подвизават между придворната и търговската аристокрация в Цариград и Солун; дори един от тях не се отказва да воюва срещу българите². Според Минко Генов „има известни основания да се предполага, че византийските Цамблаковци са клонка от една и съща българска челяд, преселени от България във Византия, постъпили на служба при императора и достигнали високо положение“³. Към рода Цамблаковци в Търновград, чувствували се всякога българи, както е известно, е принадлежал и чичото на Григорий, киевският митрополит Киприан Цамблак, а вероятно и вторият му чичо или дядо, великият примюкюр при Иван Александър, споменат като покойник в Синодика на Борила⁴. В Македо-

¹ М. Генов. Григорий Цамблак. — Българска историческа библиотека (БИБ), III, 1930, т. II, с. 150; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак..., 1971, с. 8.

² П. П. Соколов. Киевският митрополит Григорий Цамблак. Очерк его жизни и деятельности. — Богословски вестник, 1895, кн. VII, VIII; М. Генов. Цит. съч., с. 155.

³ М. Генов. Цит. съч., с. 155.

⁴ В. С. Киселков. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1946, с. 5.

ния е съществувало селище с име Цамблак, но не е известно дали е имало тясна връзка с рода Цамблаковци в Търновград⁵. Търновският произход на Григорий изтъква и надгробният му надпис на гръцки език в манастира Нямц, Молдова: „Търново го роди, Атон го откри ми, наричал се киевски митрополит, а сега е на небето.“⁶

Но какво можем да кажем за родовото и личното име на Григорий Цамблак и могат ли те да бъдат доказателства за народността му произход. В достигналите до нас жития и слова името му е отбелязано по няколко начина. Светското му име остава неизвестно, Григорий вероятно е монашеското му име, което може би носи началния звук на светското му име или пък изцяло е променено по това на календарен светец. Предположението на А. И. Яцимирски, че то е било Гавриил, а баща му се е наричал Урик или Уриил, засега не се приема⁷. Смята се, че Гавриил е по-късен книжовник-преписвач в Сучава, Молдова. В Сказание за пренасяне мощите на преподобна Параскева в Сърбия, допълнено от Григория, е отбелязано: „съписано григоріе цамблѣко“⁸. По време на пратеничеството му в Сучава през 1401 г. името му е означено: „моего калогера куврь Григоріа“;⁹ след това: „Григоріа смнрѣнаго ннока н презвнтера“, „Григоріа смнрѣнаго мннха н презвнтера“, „Григоріа мннха н презвнтера“,¹⁰ а по времето му като киевски архиепископ: „Григоріа архієпископа російскага“, „Григоріа єпископа російскаго“¹¹. В Житието на Иван Нови Бялградски (Акермански, Сучавски) е посочено: „съписано Григорне монахомъ игуменомъ обители пантократорн, нже бѣ пресвѣтеръ великїа цркве молдовлахїнскїа“¹². В препис от 1438 г. молдовският преписвач Гавриил е сметнал за необходимо да отбележи в дясното поле срещу името на Григорий допълнително „Цамбл“¹³. Това презиме или родово име на Григорий откриваме и в Житието на св. Петка в Рилския сборник на Владислав Граматиковия ученик Мардарий от 1483 г.: „съписанъ григоріе цамблѣко“;¹⁴ в ръкописа е поставено заглавието „С стѣн петцѣ цамблѣковѣ“¹⁵. Заглавието е важно, тъй като върху презимето е поставено ударението на първата сричка, наклонено от дясно на ляво. Презимето се посочва още на четвроевангелие от 1560 г. в Свето-

⁵ Й. Иванов. Стара българска литература. С., 1941, с. 374.

⁶ Пак там, с. 375.

⁷ А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. СПб., 1904, с. 79; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 12; К. Мечев. Григорий Цамблак. С., 1969, с. 22.

⁸ Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. С., 1902, с. 86.

⁹ А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак, с. 79.

¹⁰ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 87.

¹¹ Пак там, с. 87.

¹² Пак там.

¹³ Пак там, с. 57.

¹⁴ Е. Спространов. Цит. съч., с. 86.

¹⁵ Й. Иванов. Български старини из Македонии. С., 1931, с. 433.

павловския атонски манастир: „въ лѣто 6928—5508=1420) ннд. Г. прѣстави се мнѣрополнѣ російскын грнгорѣа цамблака“¹⁶ и в Синодика на Борил за роднината му четем: „цАМБЛАКОУ велнкоу прнмнкюрю. Вѣ“ (наа)¹⁷.

Относно народността и езиковия произход на презимето Цамблaк до наши дни се спори. Румънският епископ Мелхиседек смята Григорий за румънец, а презимето му извежда от славянското *самъ* 'сам, истински' и *влахъ* 'влах, румънин', т. е. 'истински, същински влах'; други изследвачи го свързват с латинското *septimolu* и *vlachus* 'влах' и оттук правят извод, че Григорий бил полувлах, т. е. молдовски българин или побългарен влах. П. Сирку се противопоставя на Мелхиседек и сближава презимето с *Цамъ+влахъ*, като в първия компонент вижда личното име *Цанъ, Цано, Цаньо* и го тълкува като 'Цано Влаха', предполагайки, че това е знатен влашки род от Македония, чиито представители рано се разселват в различни балкански страни. Българския произход на Цамблаковци подкрепят А. И. Яцимирски и редица руски и западни учени; П. П. Соколов предполага, че византийските Цамблаковци са клон от българските, но постъпили на служба при императорите, достигнали до важни постове във войската, флота и двореца, те постепенно се погърчили¹⁸. Според Ал. Милев фамиленото име Цамблaк през XIII—XIV в. най-често се среща под гръцката форма *Τσαβλάκος*, а в българска *Цамблaк*. От нея по-късно в различни извори се е появило значително разнообразие: *Цамвлах, Самвлах, Цамблик, Цамиблaк, Цамбак, Чамъблaк, Чамъвлах, Цамивлах, Семивлах, Шемивлах* и др. Това се дължи на семантичната и структурната непрозрачност на името: „Името е свързано със стара византийска фамилия, разпространила влиянието си в Албания и България“¹⁹, чието значение засега е неизвестно, и е по-правилно удариенето да се приема на първата срещка.

Византийският държавник, военачалник и книжовник Йоан Кантакузин (XIII—XIV в.) в своята „История“ посочва велик папий (управител на дворцовата стража) Алексий Цамблaк (*Ἀλεξίου Τσαμπλάκωνος*) при император Андроник III Палеолог (1326—1341), който в битката при Росокастро на 18 юли 1332 г. командува лявото крило на византийската войска срещу тази на българския цар Иван Александър (1331—1371).²⁰ Император Йоан V Кантакузин (1347—1354) изпраща при сръбския крал Арсений Цамблaк (*Ἀρσένιος δὲ Τσαμπλάκων*), който в Солун притежавал къщи и имоти.²¹

През средновековието и по-късно много често второто име след личното име на отделно лице е прякор. Чрез него лицето е било характеризирано и отделяно от другите си едноименници. Във византийски извори от 1066 г. по време на въстанието на българи и власи в Тесалия

¹⁶ Й. Иванов. Български старини... с. 277.

¹⁷ Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека. С., 1910, с. 182.

¹⁸ М. Генев. Цит. съч., с. 154;

¹⁹ Ал. Милев. Как се изговаря: Цамблaк или Цамблaк. — Български език и литература, II, 1959, I, с. 61.

²⁰ Извори за българската история (ИБИ), XXII, 1980, с. 240, 242, 270.

²¹ ИБИ, XXII, 1980, с. 315.

се отбелязва пратеникът Григорий Бамбакъс (Γρηγόριον τὸν Βαμβακῆς), а на друго място — Никулица Делфинъс (Νικουλιζῆς ὁ Δελφινῆς),²² където вторите имена несъмнено са прякори. Най-често те изразяват особено физическо или духовно качество на отделното лице, с което то се е налагало на вниманието на околната социална и народностна среда. В друг случай те разкриват трудово-социалната дейност, селищния или етнически произход (принадлежност) на отделния индивид и пр. Ако в случая името Цамблак би било византийско, то в българския му облик би трябвало да е *Цамвлак* с „вита“, както през византийския период вече се е изговарял гръцкият звук „бета“. Напоследък румънският ономаст Н. А. Константинеску фонетично сближава името с това на византийския благородник Алексие Палеологу ту Еksamплаконос (Alexie Παλαολόγου τοῦ Ἐξαμπλάκωνος); последното може да се свърже с гръц. ἕξ 'шест' и ἀμπλακία 'грешка, прегрешение' или ἀμπλακίον 'флагче'²³. Цялата книжовна, културно-просветна и обществено-политическа дейност на Григорий Цамблак и на роднините му Цамблаковци в Търновград говори за българския им произход и прякорът им би трябвало да се дири на наша езикова говорна основа и след това на чужда. В него по начало трябва да се търси дума с хумористично значение; достатъчно е да посочим в тази насока прякори, като: *Дебелък*, *Криволак*, *Простък*, *Тумбалък*, *Пъндлак* и др., от нарицателните *дебелък*, *простък*, *тумбалък*, *пъндлак*. Прякорът и родовото име Цамблак биха могли да се свържат от незасвидетелствуваната дума *цамбалък* > *цамблък*; в детско игрословие от с. Батошево, Севлиево (Габровски окръг), сме чували израза „цамба-ламба“, съществува прякор *Шамбата* и род *Шамбови*.

Относно произношението на името би трябвало да приемем ударението на засвидетелствуваните писмени форми. Единствена форма с ударение на първата сричка намираме в Рилския сборник на Мардарий от XV в. — „цѧ бѧкѧкѧ“; ударението е остро (оксия), наклонено от дясно на ляво²⁴. В гръцките извори ударението обаче е върху втората сричка. Наблюденията ни по време на Втория и Третия симпозиум на Търновската книжовна школа посочиха, че преобладаващият брой докладчици поставяха ударението на втората сричка — *Цамблък*, незначителен брой — на първата сричка — *Цамблак*, а трети, докато изнасяха съобщенията си и особено по време на разисквания, смесваха ударението — ту на първата, ту на втората сричка — *Цамблък*. Под влияние на горепосочените прякори и нарицателни на -ък вероятно ще се наложи произношението с ударение на втората сричка — *Цамблък*.

Що се отнася до личното име Григорий, то е гръцко Γρηγόριος от γρηγορέω 'бдя, стоя буден', значително много разпространено през средновековието във Византия между духовници и власти; тук можем да посочим: *Григорий Богослов* (IV в., църковен отец, противник на арианите, изобразен в Боянската църква през XIII в.), *Григорий Нисийски* (I в., епископ и философ), *Григорий Синѧит* (XIII — XIV в., богослов

²² ИБИ, XIV, 1965, с. 25, 26.

²³ N. A. Constantinescu. Dicționar onomastic romînesc. București, 1965, p. 395.

²⁴ Й. Иванов. Български старици..., с. 433. Би трябвало да се провери ударението в оригиналния текст.

мистик и исихаст), *Григорий Паламас* (XIII—XIV в., богослов мистик); с името *Григорий* са известни още цариградски, охридски, деволски, полошки, преславски и софийски владци и др.²⁵ Като лично име *Григор*, *Григори*, *Григория* рядко се среща между имената на данъкоплатци-българи в турски документи от XV и XVI в. Такова е положението и в книгите на поклонниците „парусиите“ в Зографския, Килифаревския, Троянския и Батошевския манастир²⁶. В тях то се среща с разнообразни фонетични и графични варианти: *Григоръ*, *Григорѣа*, *Григорѣа*, *Грѣгорѣа*, *Григорѣй*, *Григорѣи*, *Грѣгоръ*, *Григорѣа* и др.

Наличните статистични материали в Ономастичния архив при Кабинета по ономастика във Великотърноския университет, обхващащи 99 бивши околийски града за периода 1901—1970 г., дават следното разпространение на книжовната форма *Григори(й)* и на народната *Григор* (*Глигор*):

Григори[й]

Район	Брой градове	Брой лични имена	%	В колко градове
ЮИ България	26	12	4,71	8
СИ —“—	29	27	10,59	17
СЗ —“—	16	27	10,59	9
ЮЗ —“—	28	189	74,11	10
За страната	99	255		44

Григор

ЮИ България	26	341	11,64	25
СИ —“—	29	527	18,09	29
СЗ България	16	179	6,11	16
ЮЗ —“—	28	1881	64,24	28
За страната	99	2928		98

Книжовната форма *Григори[й]* е най-разпространена в Пловдив — 151, в София — 28, във Враца — 11, а народната *Григор* — в София — 990, в Сливница — 103, във Варна — 155, в Асеновград — 88, и др. Метатезираната форма *Глигор* писмено е отбелязана още в Краткото житие на Методий, където името на папа Григорий I (590—604) е дадено „по нзблжденню глангоръ днволога“²⁷, в Асеманиевото евангелие (X—XI в.) — „стаа оца наго глѣгра вгословеца“, в Добрейшовото евангелие (началото на XIII в.) — „стому глангор...“, във Врачанското евангелие (XIII в.) — „стго глангорѣа вгословеца“²⁸. Като паспортната формата *Глигор* в книгите за раждане най-често се среща в Елин Пелин — 34 (срещу 107 *Григор*), в Благоевград — 11 (срещу 31), в Перник — 4 (срещу 93) и др. В сели-

²⁵ Й. Иванов. Български старини..., с. 34, 35, 55, 246, 261.

²⁶ Дипломни работи на студенти, разработвани под наше ръководство.

²⁷ Й. Иванов. Български старини..., с. 289.

²⁸ Ив. Гълъбов. Надписите на Боянските стенописи. С., 1963, с. 53.

щата на Великотърновски окръг общо с *Григор* са назовани 522 души, с *Григори* — 1 и с *Григорий* — 3, а като бащино и фамилно име — *Григоров* — 1266 души и *Григорова* — 1281.²⁹ Най-значителна гъстота на разпространение на името има в ЮЗ България, а след това в СИ, ЮИ и СЗ България.

В заключение можем да изтъкнем, че поради липса все още на достатъчен сравнителен материал за прякора и родовото име *Цамблак* най-вероятно остава предположението, че е възникнало на българска езикова основа. Засега прякорът не може да се използва като доказателство за чужд произход на *Цамбляковци* в Търновград.

²⁹ Справка в служба ЕСГРАОН при Окръжен народен съвет — Велико Търново.